

PSİKOLOJİK BİR YAKLAŞIMLA SÖZLÜ VE FİİLİ ŞART VE RÜKÚNLARIYLA NAMAZ

Yrd.Doç.Dr. Hüseyin CERTEL *

Şekli ve miktarı bilinmemekle birlikte, Kur'ân-ı Kerim namazın peygamberler silsilesinden kalma en köklü bir ibadet biçimi olup, geçmiş ümmetlerin de namazla emrolduklarını açıkça haber vermektedir¹. Bu konudaki âyetlere bakıldığında Hz.İbrahim, İshak, Yakub, İsmail, Mûsa, Şu'ayb, Lokmân, Hz.Meryem ve oğlu Hz.İsa hep namaz kılmakla emrolunmuşlar ve bu peygamberler aynı zamanda aile fertlerine ve ümmetlerine de namazı dosdoğru kılmalarını öğütlemişlerdir. Bu âyetlerden hareketle namazın, Hz. Âdem'den bu yana devam edegelen ve Hz.İbrahim'in "İslâm"² adını verdiği ve Muhammed (S.A.V.)le en son ve en kâmil şeklini alan tevhid dininin temel ibadet biçimi olduğu söylenebilir. Diğer semavi dinler olan Yahudilik ve Hıristiyanlıkta da namazın Allah tarafından yerine getirilmesi emredilen bir ibadet olduğu sözkonusu âyetlerde açıkça ifade edilmektedir. Şu halde namaz, bütün risalet silsilesinde peygamberlerin tevhidden sonra muhatap oldukları emirlerin en kuvvetlisi ve iman akidesini tasdik ve Allah'a ibadetin manasını gerçekleştirmek için gelen farzların ilki olmaktadır³.

İslâm dininin en önemli ibadeti olan ve sık denilebilecek bir aralıkla günde beş defa edâ edilen namazın Arapça karşılığı "salât" olup, Kur'ân'da çokça zikredilen kelimelerdendir. Salât kelimesinin kökü ve buna bağlı olarak ifade ettiği manalar konusunda âlimler muhtelif görüşler beyan etmişlerdir. Bize göre bunların en doğrusu, salât kelimesinin İslâm öncesi devirde duâ, yardım isteme ve birine

* Atatürk Üniv. İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Öğretim Üyesi.

¹ Bk.Kur'ân, el-Bakara, 83; Âli İmrân, 43; el-Enbiyâ, 72,73; İbrahim, 37,40; Meryem, 30,31; Tâ-hâ, 14; Yûnus,87; Hûd,87; Lokmân, 17.

² Bk.Kur'ân, el-Hacc,79.

³ Krş.Turabi, Hasan, Namaz, Terc. S.Eminoğlu, Risale Yay., İstanbul, 1987,s.11-14.

iyilikler dilemek manalarına gelen bir kelime iken, Kur'an-ı Kerim'le yepyeni ve hüsûsî bir manâ kazanmış dinî bir terim olduğudur⁴. Buna göre salât; şekli, zamanı, miktarı ve kuralları Allah tarafından belirlenerek mü'minlere yerine getirmeleri emrolunan ve Hz.Peygamber tarafından ayrıntılı olarak fiilen gösterilen namaz ibadetinin adı olmaktadır⁵. Bu manada salât kelimesi, esas manası olan duâdan tamamen uzaklaşmamakla birlikte, salât duâ ile aynı şey de değildir. Zira namaz, duâdan çok farklı ve daha geniş muhtevalı bir ibadettir. Namazın içinde duâ da bulunmaktadır. Fakat namazda, duâdan çok farklı sözlü unsurlar da vardır. Bunlar namazda dinî bir merasım halinde yerine getirilir ve bu kelimeler namazın bir gereğidir. Halbuki ayrı bir ibadet olan duâda kelimeler, dindarın o andaki duygu, düşünce ve taleplerini yansıtır. Mü'min duâsında içinden gelenleri söyler, söyledikleri kendi duygu ve düşünceleridir. Namazdaki sözlü unsurlar ise böyle değildir. Mü'min bunları kendi şahsî duygu ve düşünceleri istikametinde değiştiremez. Çünkü bunlar dinen önceden belirlenmiş ve namaz esnasında telaffuzu istenen ifadelerdir. Bundanda önemlisi, namazın bedenen icrâ edilen ve duâdan çok farklı olan şekli rükünlerinin bulunmasıdır. Öyleyse namaz, dinen belirlenmiş ve uygulanması zorunlu sözlü ve şekli erkânı ile duâdan farklı ve daha kapsamlı bir ibadettir⁶.

Esas itibarıyla inananların, yaratıcı kudret karşısında duydukları ta'zim, saygı, sevgi, korku, ümit, itaat, tevâzu ve huşû gibi derin duygularının şekil ve anlam bakımından ifadesi⁷ ve kul ile Rabbi arasında kurulan hususî birer diyalog olan ibadetler ve özellikle de namazın, bazı şekli ve sözlü kurallardan oluşan bir merasım olmaktan öte, içte duyulup yaşanan ve kendisiyle hedeflenen gayeler açısından ele alınıp incelenmesi gereklidir. Çünkü

⁴ Geniş bilgi için bk. İzutsu, Toshihiko, Kur'an'da Allah ve İnsan, çev., S.Ateş, Kevser Yay. Ankara, tarihsiz, s.139-141.

⁵ Bk.es-Suyûti, Celâluddîn, el-Muzhir fi Ulûmi'l-Lûğa ve Envâuha I, Dâru Kütüb'l-Arabîyye, Kahire, ty.,s.295.

⁶ Bk.İzutsu, Kur'an'da Allah ve İnsan,s.139.

⁷ Bk.Kanar, Yüksel, İbadet, Zafer Mat., İstanbul, 1984,s.55.

ibadetler imandan feyz alıp hayat bulmaktadırlar. İman ise esas itibarıyla ruhî bir hadisedir. Bu itibarla ibadetlerin ve bunların en önemlisi olan namazın psikolojik temelleri bulunmaktadır⁸. Öte yandan Allah'ın ibadetlerle kulları için hedeflediği gayeler, onların şekillerinde, şartlarında ve unsurlarında gizlidir. Bu gayelerin neler olduğunun bilinmesi ve yaşanarak elde edilmesi ise, herşeyden önce ibadetlerin yapısal olgularının, sözlü ve fiilî unsurlarının İslâmî prensipler çerçevesinde ve ibadet mantığı ile manalandırılmalarıyla mümkündür⁹.

Namazın şekli ve sözlü rükünleri, şartları ve kaideleriyle yaşanışının tahlil edilmesi ise ayrı bir önem taşır. Zira namaz, hem mü'minin hayatında oldukça sık sayılabilecek bir aralıkla günde beş kez edâ edilen bir ibadettir. Hem de o, tek bir ibadet gibi görünmekle birlikte, içinde birçok ibadeti toplayan bir ibadetler manzûmesidir. Çünkü onun şekli unsurları olan kıyâm, rükû, secde, ka'de ve sözlü rükünleri içinde yer alan tekbir, tesbih, istiâze (sığınma, eûzu besmele çekme), hamd, istilâne (yardım dileme), Kur'ân kıraati, duâ, istiğfar ve salavât gibi unsurlar ve bunlarla birlikte namazın özünü teşkil eden tazim, huşû, tefekkür vb. müstakilen yapımları halinde de birer ibadet ve zikir olmaktadır¹⁰. Mü'min namaz kılmakla bütün bu ibadetleri bir arada yerine getirmiş olmaktadır.

Kaidevi ve biçimsel yaklaşımdan farklı olarak bir kul-Allah münasebeti olarak bakıldığında namaz, herşeyden önce kul ile Allah arasında içten kurulan veya kuldan ilâhî kudrete doğru yükselen ruhî bağlanmanın belirli kurallar dahilinde gerçekleştirilen bir ifadesidir. Ya da insanın bedenî ve ruhî tüm varlığı ile yüce Allah'ın huzuruna çıkıp, içinde duyduğu derûnî saygı, tazim, teslimiyet, bağlılık ve huşû'u ifade etmesi; O'na iltica etmesi, kulluğunu yalnız

⁸ Krş.Topçu, Nurettin, "Dinî Hayatın Psikolojik Temelleri", İslâm Mec.,e.I,sayı 4, Ankara, 1956,s.13.

⁹ Bayrakdar, Mehmet, İslâm İbadet Fenomenolojisi, Akçağ Yay., Ankara, 1987, s.V.

¹⁰ Bk.el-Mekki, Ebû Tâlib, Kütu'l-Kulüb, II, Matbaalu Mustafa, Mısır, 1961,s.200; Yıldız, Abdullah, Namaz, 2.bas., Yıldızlar Mat., İstanbul, 1991,s.19-20; Krş.Kanar, İbadet,s.98.

O'na hasrederek, hamdetmesi, O'ndan yardım dilemesi, duâ ve niyazda bulunmasıdır¹¹. Nitekim bu özelliğinden ötürü salât kelimesiyle vuslat kelimesi arasında ilişki kurarak bazı bilgiler, namaza verilen salât isminin, namazda insanla Rabbi arasında bir vuslat olduğu manasına işaret ettiğine dikkat çekmişlerdir. Buna göre namaz, kul ile Allah arasında günde beş kez gerçekleşen bir diyalog, bir vuslat halî ve Allah'ın, kuluna Rabbi ile vuslatını temin etmek ve bu vuslatı devam ettirebilmesi için bahşettiği bir nevi randevudur¹².

Bu huzura çıkış ya da vuslat, mü'minin tüm varlığıyla; bedeni, akli, kalbi ve diliyle iştirak edip yaşayacağı bir diyalogdur. Bu itibarla namaz, birtakım sözlü unsurlar(tekbir, tesbih, duâ vb.)la birlikte icrâ edilen, ruhsuz bir hareketler bütünü değildir¹³. Onda kalbin, aklın, kalıbın ve dilin iştirak edeceği unsurlar bulunmaktadır. Namazda beden için kıyâm, rükû, secde, ka'de (oturuş) ve eğilip kalkma; dil için tekbir, tesbih, hamd, istiâze, istiâne, istiğfâr, duâ, salavât ve Kur'ân âyetlerini telaffuz etme; akıl için düşünme ve anlama; kalb için huşû ve manevî lezzet alma vardır¹⁴. Esasen dinen istenen ve beklenen ideal gayelere ulaştırabilecek olan namaz, bu dört unsurun iştirakiyle yerine getirilen ya da dinî tabirle " dosdoğru" kılınan namazdır. Aslında namazın sözlü şekli rükünlerinin eksiksiz olarak nasıl yapılacağını öğrenmek ve uygulamak pek zor sayılmaz. Burada asıl önemli olan, ruhi iştirak ya da yaşayış diyebileceğimiz kalbin ve aklın katılımıdır ki, biz buna zihinsel ve duygusal katılım da diyebiliriz. Zira namaza ve diğer ibadetlere ruh veren, değer ve anlam kazandıran en önemli unsur, ruhi iştiraktır.

Namazın ruhen iştirak edilerek ya da duyarak, hissederek ve yaşayarak kılınması, herşeyden önce namaz öncesi ilâhî huzura çıkış

¹¹ Krş. Izutsu, Kur'ân'da Allah ve İnsan, s.139.

¹² Bk.el-Mekkî, Kütü'l-Kulûb, II, s. 204; Krş. Muhammed Osman Necâti, el-Kur'ân ve 'Ilmu'n-Nefs, 3.bas., Kahire, 1987, s.264.

¹³ Krş.el-Kardavî, Yusuf, İbadet, Trc.H. Cemal, Çığır Yay., İstanbul, 1974, s.304-305.

¹⁴ Bk.el-Mekkî, 'Ilmu'l-Kulûb, Tahkik:Abdulkâdir Ahmed Atâ, 1.bas., Mektebu Kahire, Kahire, 1964, s.163; Ebu'l-Hasen en-Nedvî, Dört Rükün, Müt.:l.Ersöz, Denizkuşları Mat., Konya, 1969, s.31; Türabi, Namaz, s.84; Yıldız, Namaz, s.20.

için yapılacak olan bedeni ve ruhî hazırlık, yöneliş ve soyutlanışla ve bu şuurlu yöneliş halinin namaz boyunca sürdürülmesiyle yakından ilgilidir. Bunun için bütün dünyevî söz, davranış, düşünce, duygu ve meşguliyetlerden zihni arındırarak namaza başlayıp, namaz esnasında da kalbini Allah'dan başka herşey(mâsivâ)den boşaltarak arınması, bütün zihni güçlerini namazda toplaması, diliyle söylediklerini aklen düşünüp anlamaya ve bedenen teslim olup ta'zim edişinin ifadesi olarak yerine getirdiği kuyâm, rükû ve secde gibi biçimsel rükünleri ifade ederken, kalben bunlara iştirak edip bu halleri yaşayabilmesi için mü'minin, namaza ihtiyaçlarını giderip kalbinde endişe ve kararsızlık bırakan, zihnini meşgul edip dikkatini başka noktalara çekebilecek tüm olumsuz şartları gidermiş olarak girmesi gerekmektedir¹⁵.

Namaz kılanın bu soyutlanma ve yönelişi gerçekleştirebilmesi için, namaz öncesinde gidermesi gereken görülen, duyulan ve hissedilen olumsuzluklar; def-i hacet, açlık, susuzluk, uykusuzluk, dünya meşgalesi, kırgınlık hali, dar elbise, çorap ve mestin verdiği sıkıntı, göze hitabederek dikkatli dağıtılacak çeşitli görüntüler ve kulak yoluyla dikkatli dağıtıp konsantrasyonu bozabilecek sesler(radyo, teyp, TV. vb.), uygunsuz zaman ve mekân vb. gibi hariçten gelen ya da insanın kendi yapısından kaynaklanan fizyolojik olumsuzluklardır. Nitekim bu gibi olumsuz şartlar, mü'minin namazda aklen ve kalben iştirakini engellediği için Hz.Peygamber (S.A.V.) böyle durumlarda namaz kılınmamasını tavsiye etmiştir¹⁶. Kur'ân'da da namazda şuur ve idrakin yerinde olmasını ve düşüncenin sağlıklı işlemesini şart koşarak Allah Teala "Ey iman edenler! siz sarhoşken ne söylediğinizi bilinceye kadar, namaza yaklaşmayın¹⁷" buyurmaktadır. Gerçekten de namazın Allah'a kulluk, teslimiyet ve ta'zimin samimi olarak gösterildiği ve O'nunla içten kurulan bir diyalog olması ve ondan beklenen hedeflere

¹⁵Krş.Turabi, Namaz,s.70-75; el-Mekkî, Kütu'l-Kulûb, II,s.212-213.

¹⁶Bk.ez-Zebidî, Zeynuddin, Tecrid-ı Sarih, Müt.Ahmed Naim, 7.bas., D.I.B.Yay., Ankara, 1983,c.I,s.145,173; c.II,s.598,602.

¹⁷Kur'ân, en-Nisâ, 43.

ulaşılması, namaz esnasında şuur ve idrakın yerinde olması ile onun tam bir dikkatle kendini vererek kılınmasına bağlıdır. Nitekim Ammâr b. Yâsir, bu hususa dikkat çekerek " Kişinin kıldığı namazdan nasibi, ancak aklı başında olarak (şuur ve idraki yerinde iken) kıldığı miktar kadardır¹⁸ demektedir.

Şu halde namaz, mü'minin ruhen ve bedenen tüm varalığı ile iştirak edip yaşayarak, biçimsel ve sözlü kural ve rükünlerin manasını hissederek, düşünerek ve anlayarak, ilâhî huzura çıkıp orada kulluk ta'zim ve kulluğun ifade edilmesinin şuur ve idrakinde olarak kıldığı nisbetle manevî lezzet alabileceği ve namazla hedeflenen gayelere ulaşabileceği bir ibadettir. O, sadece mesûliyet duygusu ile ve hesaba çekilme endişesi ve korkusuyla bir borcu edâ edercesine belli beden hareketlerinin muayyen ifadelerin telaffuzu eşliğinde icra edildiği ruhsuz bir merasim değildir.

Şart ve Rükünleriyle Namazın Yaşanışı

1) İlâhî Huzura Davet Olarak Ezan:

İslâm dininde ibadet ve zikrin tayin edilip programlanmış belli vakitlerde ve devamlı yapılması esastır. Zira insanın yapısına ve özelliklerine en uygun olan ve kalbleri itaata en çok alıştıran budur¹⁹. Bir bakıma günde beş ayrı vakitte Allah'ın kulunu huzuruna kabul etmek ve kullarının kendisiyle irtibatının devamını sağlamak üzere kullarına verdiği bir randevu sayılabilecek olan farz namaz vakitlerinin girişi, ezan okunarak mü'minlere ilan edilmektedir.

Ezan denilen bu ilan, vahdâniyeti ikrarla başlayıp bitmektedir. Ezanda en çok tekrar edilen " Allahu Ekber = Allah en büyüktür" ibaresi, Allah'ı, insanların önemli gördüğü her gayenin üstüne yüceltmek, O'nunla olan irtibatı, her alakadan daha kuvvetli kılmak içindir²⁰. Yine ezanda Allah'ın birliğini ifade eden şehâdetle,

¹⁸ el-Mekkî, Kûtu'l-Kulüb, II, s.205.

¹⁹ ed-Dehlevî, Şah Veliyyullah, Huccetullahî'l-Bâliğa, Dâru'l-Ma'rifce, Beyrut, ty., c.II, s.5.

²⁰ Turabî, Namaz, s.136.

Hz.Muhammed(S.A.V.)'ın, O'nun kulu ve rasûlû olduğuna şahadet bir arada zikredilir. Ezanda bunun dışında bulunan ifadeler ise dini manada bir kurtuluş vesilesi olan namazı kılmaya çağrı niteliği taşımaktadır. Bu itibarla ezan, sadece ufuklarda yankılanan bir ses değil, manasıyla da insanlara bir olan Allah'ı ve O'nun rasûlünü ıkrar eden İslâmın temel şahadetini ilân ve Allah'ın adını yüceltip, namazın bir kurtuluş vesilesi olduğunu ilân eden ilâhî bir manzûmedir²¹.

Ezan; dünyanın türlü meşgale ve eğlenceleri içine dalmış, onun süs ve cazibesine kapılarak Rabbinin kendisine bahşettiği ilahî huzura çıkış vaktini unutan insana, yüce ve tek olan Allah'a yönelmeyi hatırlatan, onu Allah'ın emrine ve Peygamberin sünnetine uymaya çağırarak ve günde beş kez tekrarlanan ilâhî bir davettir.

Ezan, sadece namaz vaktinin geldiğini bildirmek için yapılan bir ilan değildir. Ufku delip uzaktan duyulan ezan sesi, o memleketin müslüman olduğunu haber veren bir alamettir.O, aynı zamanda İslâm kelimesini yüceltme, daveti ortaya koyma ve İslâm'ın çağrısına derhal uyma konusunda müslümanları sürekli eğiten ilâhî bir nıdâdır²².

2) Namaza Bedenî ve Ruhî Bir Hazırlık Olarak Abdest ve Tesettür :

İlahî davete uyup Allah'ın huzuruna çıkarak O'nu zikredeceği, O'na iltica edip niyazda bulunacağı, ta'zim ve teslimiyetini göstereceği bir vuslat ve randevu olan namaza kul, abdest vasıtasıyla her türlü kirlilerden arınmış olarak yönelir. Bu bedenî temizlikten beklenen, beraberinde bir de ruhî bir arınma ve dünyevî duygu, düşünce ve meşgalelerden soyutlanmayı da getirmesidir. Bunun için abdest hem maddî hem de manevî kirlilerden arınarak namaza girmek için yapılan bir ibadettir²³. Kişi abdestle bedenen temizlenirken, bu temizlenme

²¹ Turabî, Namaz, s.137.

²² Turabî, Namaz, s.82.

²³ Krş. Turabî, Namaz, s.97; Büyük, Abdullah, Namaz, 10.bas., Gökso Mat., Konya, t.y., s. 9-10; Yıldız, Namaz, s.63-65.

ve hazırlanışın yüksek bir huzura çıkmak üzere yapıldığının zaten farkındadır. Böyle olunca o, düşüncelerini namaz ve onunla huzura çıkacağı Allah üzerinde yoğunlaştırmak suretiyle ruhen de namaza yönelmiş; dolayısıyla zihnini ve kalbini namaz için arındırma imkânı bulmuş olmaktadır. Abdestle ruhen ve bedenen Rabbinin huzuruna çıkmaya hazırlanmış olan dindar, ilâhî âleme açılmaya, manada derinleşmeye, namazdan etkilenmeye ve onun manasını içinde yaşamaya daha hazır hale gelmek yanında, aynı zamanda kendini güven ve emniyetle hissedecektir.

Mü'min abdeste Rabbinin adıyla başlar, dilerse herbir azasını yıkarken tavsiye edilen duâları okuyarak, O'ndan günahlarının affını, kendisini günah sebeplerinden uzaklaştırmasını, ahirete yönelik korkularından emin kılarak, orada umduklarına ulaştırmasını ister²⁴. Bütün bu taleplerde bulunurken zaten o, bir bakıma duygu ve düşünceleri ile ilâhî âleme yönelmiş olacaktır. Bu bakımdan abdest, sadece belli uzuvları yıkamaktan ibaret olmayıp, son derece önemli bir randevuya ruhen de hazırlanma ve yönelme özelliği taşımaktadır.

Bu hazırlanma ve yönelmeyi tamamlayan bir başka unsur da namaz için uygun bir tesettür, yani setr-i avret (ayıp ve kusurları örtmektir. Çok yüce bir huzura çıkmanın gerektirdiği haya ve edebe riâyet ederek mü'min, namaza dinen örtülmesi istenen avret mahallini temiz bir elbise ile örtterek çıkarken, aynı şekilde nefsinin ayıplarını da takvâ ve tövbe ile örtmek durumundadır. Zahirten yapılan örtünme ve güzel elbiseler giyme, bir bakıma onun iç âleminin güzelleşmesi ve nefsinin ayıplarının takvâ ile örtülmesi yolunda bir başlangıç olmalıdır.

3) İlahî Huzura Yöneliş :

Namaz kılarken müslümanların kiblesi olan Ka'be'ye yönelmek, namazın şartlarından biridir²⁵. Abdest ve tesettürle hazırlık

²⁴ Abdest duâları ve manaları için bk. Ateş, Süleyman, Büyük Duâ Mecmuası, Kılıç Kitabevi, İstanbul, 1977, s.17-20.

²⁵ Bk. Kur'ân, el-Bakara, 144.

safhasını tamamlamış olan mü'min, ilâhî huzura çıkmak üzere Ka'be'ye yönelerek, namaz süresince de bu yönelişini özenle muhafaza ederek bedenini, yüzünü başka yönlere çevirmeyecek ve bakışlarını sağa sola kaydırmayacaktır. Bu yöneliş, aslında insanın duygu ve düşüncelerini huzurunda bulunduğu Allah'ı tazim ve O'nun kudret ve azameti üzerinde yoğunlaştırarak ruhen O'na yönelişin bir bakıma bedendeki tezahürüdür. Ka'be'ye yönelmenin manası; kalbini, gönlünü, duygu ve düşüncelerini, Beytullah olan Ka'be'yi sembol edinerek Allah'a yönelmek ve O'nun emrine vermek demektir²⁶. Zira Kabe, İslâm dininin yer yüzündeki en önemli sembolüdür. O, Hz. İbrahim (a.s.)'in bina edip ibadet için temizlediği Mescid-i Haram'dır. Kur'an'ın bize tanıttığı Kabe alemlere bereket ve hidâyet kaynağı olarak insanlar için kurulan ilk mabeddır²⁷, İnsanlar için toplantı ve güven yeri kılınan Beytullah'tır²⁸, Savaş ve kan dökmenin yasak olduğu emniyetli yerdir²⁹, küfür ve şirkın her türlüşüne ve Allah'a kulluğu tanımayanlara karşı bir kıyâm merkezidir³⁰, tavaf edenler, kıyam, rükû ve secde edenler için temizlenen mübarek bir mesciddir³¹. Bütün bu özellikleriyle Kabe, evrenselliğin, mutlaklığın ve sonsuzluğun sembolü olan Beytullah'tır. Allah'a yönelen bütün duygu ve düşüncelerin odaklaştığı bir mihverdir³².

İşte Velîyyullah ed-Dehlevî'nin de belirttiği üzere namazda dinen çok yüksek bir değere sahip olup, Allah'a izâfe edilerek Allah'ın evi ismi verilen Kâbe'ye yönelmek; zihni kuvvetleri namaz üzerinde daha toplayıcı, nefsi huşû'a daha çok teşvik edici ve kalbi Allah'a yöneltmede daha etkilidir³³. Bu da gösteriyor ki, namazda kubleye yöneliş, aslında sırf bedenî bir yönelişin ötesinde, insanın ruhi

²⁶ Krş. ed-Dehlevî, Haccetullah'ı'l-Bâltîgâ, II, s.2; Turabî, Namaz, s.57; Yıldız, Namaz, s.69.

²⁷ Kur'an, Âlu İmran, 96.

²⁸ Kur'an, el-Bakara, 125.

²⁹ Kur'an, Alu İmran, 96.

³⁰ Kur'an, el-Mâide, 97.

³¹ Kur'ân, el-Bakara 125.

³² Bk. Yıldız, Namaz, s. 69.

³³ ed-Dehlevî, Haccetullah'ı'l-Bâltîgâ II, s. 2.

güçleriyle de Allah'a yönelmesini sağlayıcı bir özellik taşımaktadır.

Şuurlu ve iradeli olarak yapılan her işin başında bir niyet, kesin bir irade ve azm söz konusudur. Yapılan işler, kendileriyle ulaşılmak istenen maksad ve gayelerin yüceliği nisbetinde değer ve anlam kazanır. Hz. Peygamber bu hususu "Ameller niyetlere göredir..."³⁴ hadisiyle ifade etmiştir. Öyleyse insan için son derece önemli olan ibadetlerin de bir gayesi, bir hedefi olmalıdır. İşte bu niyettir. Müminin ibadetlerinin tek ve nihai gayesi Allah'ın rıza ve hoşnutluğunu kazanmaktır. Diğer bütün niyetler, bu temel gayeyi elde etmeye yöneliktir.

Kul, namaza başlarken, "Allah rızası için" diyerek, bu ibadeti ile amaçladığı gayesini dil ile ifade eder. Ancak bu, sadece dilde kalmayıp, kalpteki niyetin samimi bir ifadesi olarak telaffuz edildiği nisbette değerlidir.

4) Tekbirle İlâhî Huzura Çıkış ve Sözlü Rükûnlerin Yaşanışı

Mümin ruhen ve bedenen hazırladığı huzura tekbirle, Allah'ın her şeyden daha yüce olduğunu ilan ederek girer. Tekbir; her türlü dünyevî duygu, düşünce, söz ve davranışlardan sıyrılışın ifadesidir. Çünkü Namaz ilâhî aleme ait bir iştir. Nitekim dünyevî söz, fiil, duygu ve düşüncelerin iftilah tekberi ile sona ermesinden dolayı başlama tekbirine tahrîme tekberi de denilmektedir³⁵.

Tekbirle birlikte eller de kaldırılır. Bunun hikmet ve manasının ne olduğu konusunda farklı yorumlar vardır. İmam Şâfi, Allah'ı yüceltmek ve Peygamber'in sünnetine uymak için ellerini kaldırdığını söylerken; bir başka imam tevazu, teslimiyet ve boyun eğmenin ifadesi olarak ellerini kaldırdığını, çünkü esir edilen bir kişinin teslimiyetine işaret olarak ellerini kaldırdığını söylemiştir. Bir diğeri de tekbirle elleri kaldırmanın dünya işlerinden yüz çevirip, tamamen namaza ve Rabbine yalvarmak için yönelmeye işaret olup, "Allahu Ekber" sözünün de bu durumu teyid ettiğini ve böylece kişinin hareketinin

³⁴ Tecrid-i Sarih Terc. I, s. 164.

³⁵ Bk. el-Mekki, Kütü'l-Kulüb II, s. 205; Yıldız, Namaz, s. 73.

de sözüne uymuş olduğunu söylemiştir³⁶. Bize göre bu manaların hepsi doğrudur. Çünkü tekbirle elleri kaldırmak hem Hz. Peygamber'in sünnetidir ve hem de sadece tekbir değil, onunla başlayan namazın tamamı Allah'ı tazim, O'na iltica ve teslimiyetin söz ve davranış olarak gösterilip ruhen de yaşandığı bir ibadettir.

Tekbirle ilâhi huzura kabul edilen mümin, saygı ile ellerini önünde bağlayıp kıyam ile O'nu tazim ederken kıraate geçmeden önce okuyacağı duâ ile (Sübhâneke) Allah'ı tesbih ve tenzih eder. O'na hamd ve senâda bulunur ve O'nu tek ilah olarak kabul ettiğini ifade eder.

Fâtiha süresini okumadan önce eûzu besmele ile Allah'a sığınan musallî dünyevî her türlü duygu ve düşüncelere karşı Allah'ın koruması altına girmektedir. Zira Kur'an ayetlerini gereği gibi okuyup idrak edebilmek, onun mana derinliklerine dalabilmek, gönlünü ve ruhunu ilâhi hislerle doldurabilmek için, onun buna ihtiyacı vardır.

Hz. Peygamber'in "Fatihatü'l-Kitabı okumayanın namazı yoktur."³⁷ hadisi gereği, her namaz ve rekatte Fatiha Süresi okunur. Fatıhasız namaz olmaz. Çünkü o, duaların en faziletlisi, Kur'an'ın anahtarı, özeti ve kalbidir. Hamd, şükür, övgü, tevhid, tenzih, duâ, zikir, yalnız Allah'tan yardım dileme (İstîâne) ve kulluğu O'na has kılma gibi unsurlar onda özlü bir şekilde yer almaktadır. Bu sebeple Fatiha süresine "Ümmü'l-Kur'an" veya "Ümmü'l-Kitab" denilmiştir³⁸.

Namaz, özü itibarıyla kul ile Allah arasında günde beş kez gerçekleştirilen bir diyalog, ahidleşme, karşı karşıya gelip kulun Rabbine ubüdiyet ve teslimiyetini göstererek dua ve niyazda bulunduğu bir vuslat ve miracdır. Fatiha da muhteva itibarıyla bu manaları içinde özlü bir şekilde barındırmaktadır. Nitekim her rekatinde okunan Fatiha süresi vasıtasıyla namazın kulla Allah arasında gerçekleşen bir konuşma ve ahidleşme olduğu, bir hadiste şöyle açıklanır :

³⁶Bk. Turabi, Namaz, s. 86.

³⁷Bk. Tecrid-i Sarîh Terc. II, s. 732.

³⁸Bk. Doğrul, Ö. Risa, Tanrı Buyruğu, İnkılap ve Aka Kit., İstanbul, 1980, s.6.

"Yüce Allah buyurdu ki : Namazı kendimle kulum arasında ikiye ayırdım. Yarısı benim içindir, diğer yarısı da kulumundur. Kuluma dilediği verilir. Kul' Elhamdu lillahî Rabbi'l-âlemin' deyince, Yüce Allah;' kulum bana hamdetti' der. Kul,' Er-Rahmânî'r-Rahîm' deyince, Allah Teâlâ;' kulum beni övdü' der. Kul,' Mâlikî yevmi'd-in' deyince, Allah;' Kulum beni yüceltti' der. Kul,' İyyâke ne'budu ve İyyâke neste'in' deyince, Allah Teâlâ;' Bu benimle kulum arasında bir ahiddir, kuluma istediği verilir' buyurur. Kul,' İhdîna's-sırâta'l-müstakîm, sırâtallezîne en'amte aleyhim, gayri'l-mağdûbi aleyhim ve la'd-dallîn' deyince, yüce Allah' Bunlar kulumundur ve kuluma dilediği verilir' der"³⁹.

Günde beş defa kıldığı namazın her rek'atinde Fatihayı okuyarak mü'min, her türlü hamd, övgü ve teşekkürün âlemlerin Rabbi, Rahmân, Rahîm ve Din Gününün sahibi olan Allah'a mahsus olduğunu⁴⁰ ifade ettikten sonra, "Yalnız sana kulluk eder ve yalnız senden yardım dileriz"⁴¹ diyerek ibadet ve isti'âne kavramlarının içine giren bütün söz, fiil ve davranışları sadece Allah'a has kılacağına söz vermektedir. Daha sonra da kendisini, kendilerine nimet verilenlerin dosdoğru yoluna ulaştırıp, gazaba uğrayan sapıkların yoluna gitmekten koruması için Allah'a duâ ve niyâzda bulunmaktadır⁴².

Namazda Fatîha'dan sonra uzunca bir âyet ya da kısa bir sûre okumak, "Namazda Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyunuz"⁴³ âyetinin gereğidir. Burada asıl olan âyet ya da sûreleri tane tane, hakkını vererek, hissederek ve manalarını yaşayarak okumaktır. Zira Kur'an, "Âyetleri düşünölsün ve akıl sahipleri ögüt alsın diye indirilmiş mübarek bir kitaptır" ⁴⁴.

³⁹ es-Suyutî, Celâlüddîn, el-Cami'u's-Sağîr, II, 5.bas., Matbaatu Mustafâ, Kahire, 1982, s.86.

⁴⁰ Kur'an, el-Fatîha, 1-4.

⁴¹ Kur'an, el-Fatîha, 5.

⁴² Kur'an, el-Fatîha, 6-7.

⁴³ Kur'an, el-Müzemmil, 20.

⁴⁴ Kur'an, es-Sâd, 29.

Namazın en önemli fonksiyonlarından birisi, inananların dinin ana kaynağı olan Kur'ân'la irtibatlarını sağlaması ve bunu devamlı kılmasıdır. Çünkü günde beş kez namaz kılan kişi hiç değilse, beş kere Kur'ân'dan bazı âyetleri de okumuş olacak; böylece dini yaşayışın hayat kaynağı olan Kur'ân'la dindarın irtibatı sık ve devamlı olarak sağlanmış olacaktır.

Namazın sözlü rükünlerinden birisi de teşehhüddür. Teşehhüdde Ettehiyyât duâsı ile her türlü fiili, kavli ve mâli ibadetlerin yalnız Allah'a mahsus olduğu ifade edilip, Hz.Peygamber ve sâlih kullara duâ edildikten sonra, Allah'ın birliğine Hz.Muhammed(S.A.V.)'in peygamberliğine şehâdetle tevhid ahdi yenilenmiş olur⁴⁵.

Selamla sona eren namazın akabinde musallî, yapacağı zikir ve tesbihlerle ve okuyacağı "Âyete'l-Kürsî" ile hidâyet talebini, tevhide olan inancını, hamd, tesbih ve övgüsünü dile getirmeye devam eder. Çünkü burada okunanların hepsi; Allah'ı tesbih, birleme, hamd ve tenzih ifade eden ibarelerdir.

Buraya kadar bahsedilenlerden açıkça anlaşılıyor ki, namazda dil ile okunarak yerine getirilen sözlü rükünler, şuurlu ve iradeli bir şekilde, hissederek ve anlayarak yerine getirildikleri nisbette değer ve anlam kazanmaktadırlar. Kişinin namazdan manevî haz alması ve namazın onu beklenen ruhi olgunluğuna erdirmesi büyük ölçüde buna bağlıdır. Ancak bunun sanıldığı kadar kolay olmadığını ve yalnız şekil ve sözlü kurallarına sadık kalınarak yeterince ruhi iştirak bulunmadan kılınan namazın da dinen bir değer taşıdığını da belirtelim.

5) İlahî Huzurda Kulluk, tazim ve Teslimiyetin Fiilen Gösterildiği Şekli Rükünler:

Namaz ibadeti, dinen belirlenen ve Hz.Peygamber'in bizzat kendi örnek şahsında realize ederek ümmetine öğrettiği bedenlen yerine getirilen şekli ve bunların ifâsı anında dil ile telaffuz edilen sözlü

⁴⁵Geniş bilgi için bk.Kanar, İbadet,s.100-101; Yıldız, Namaz,s.124-126.

erkândan oluşmaktadır. Namazın özünü bu rükûnlerin ötesinde içte duygu ve düşünce planında yaşanan mana tarafı teşkil etmekle birlikte, namaz, ancak bu rükûnleri muhafaza edilmekle namaz olmaktadır. Bu itibarla bu rükûnlerden vazgeçilemez.

Namazda kıyam, rükû, secde ve ku'ûd olmak üzere dört şekli erkân ya da fiilî unsur bulunmaktadır. Zira namazda asıl olan; kulun kalben tevâzu gösterip boyun eğmesi, diliyle Allah'ı zikretmesi ve bedeniyle O'nu tazimin en ileri şekliyle tazim etmesidir⁴⁶. Bedenen yapılan tazimde asıl olan, boyun eğip teslim olunarak tazim edilmenin huzurunda kıyam, rükû ve secde etmektir. Tazimin en güzeli, bu üçünün tedricen kıyam, rükû ve secde şeklinde birbirini takiben bir arada yapılmasıdır. Tazimin en üstün ve en ileri ifadesi de secde olup, ibadetten bizzat maksud odur. Diğerleri ise, tedricen secde derecesindeki tazime ulaşmaya götüren tazim ifade etme şekilleridir⁴⁷. Böyle olunca ayakta durarak huşû içinde kıyâmda bulunmak, tapınmanın ilk aşaması; rükû ederek Allah'ın kudret ve azameti karşısında kendi acz ve zaafını itiraf etmek kulluğun gösterilişinin ikinci ve daha ileri bir aşaması; ve nihayet secde, bu kulluk ve tapınmanın bedenen en ileri seviyede ifade edilmesidir⁴⁸.

Namazın fiilî öğelerinden ilki kıyâmdır. Ayaklar üzerinde durmak, dikilmek, doğrulmak gibi manalara gelen kıyâm, dinî bir terim olarak; Allah'a tazim ve saygıda bulunmak kasdıyla namazda ayakta durmak ve namaz kılmak için ayağa kalkmak demektir. Kur'ân'da ise kıyâm kelimesiyle genel manada namaz kastedilmiştir⁴⁹. Yine Kur'ân'da namaz fiilini ve namaz kılanları ifade etmek için aynı kökten türeyen kâim(kıyam eden), kâimûn(kıyam edenler) ve kıyâmen(kıyam ederek) gibi isim ve fiillerin kullanıldığı görülür⁵⁰.

⁴⁶ Bk.ed-Dehlevî, Huccetullâhî'l-Bâliğa, II,s.3; en-Nedvî, Dört Rükûn,s.52-53.

⁴⁷ Bk.ed-Dehlevî, Huccetullâhî'l-Bâliğa, II,s.5.

⁴⁸ Yıldız, Namaz,s.111.

⁴⁹ Bk.Kur'ân, el-Bakara,238; el-Müzemmil,2.

⁵⁰ Bk.Kur'ân, Âlu İmrân, 39; el-Hacc,26; el-Furkân,64; et-Tür, 48-49; en-Nisâ,102; eş-Şu'arâ,218.

İftitah tekbiri ile ilahî huzura çıkan mü'min, kıyâm halinde âdeta Mevlâsının önünde duyduğu haşyet, tazîm, hayâ ve tevâzudan ötürü tam bir sükûnet içinde başını eğer, ellerini önüne bağlar. Hareketsiz durup, çok yüce bir gücün huzurunda bulunmanın gerektirdiği edeple, azaları ile gereksiz hareketler yapmaz ve ölçülü duruşunu bozmaz⁵¹. Kıyâm halinde bulunduğu sürece ilâhî bir denetim altında bulunduğunun, Allah'ın huzurunda ve murakabesi altında bulunduğunun şuuruna erer. Giderek "ihsan" denen, Allah'ı görüyormuşçasına ibadet etme derecesine doğru ilerleme fırsatını bulabilir. İlahî huzurdaki kıyâmı esnasında Rabbî ile sohbet eder ve niçin huzurunda dikildiğini diliyle izah etmeye çalışır. Bedeniyle sülen gösterdiği tazîm duruşuyla uygun ifadeler telaffuz eder⁵².

Namazın ikinci bir fiili unsuru olan rükû ise; Allah'ın büyüklük ve azameti karşısında, kulun kendi aczini itiraf ve Rabbini tazîm için namazda eğilmesidir. O, tazîm ve saygının bedenle ifade edilmesinin kıyâmdan daha ileri bir safhasıdır. Ondan daha ileri bir tazîm ifadesi ise secdedir. Rükû ve secde; Allah'ı tazîmin, O'na boyun eğip teslim oluşun ve önünde tevâzu göstermenin bedenlen yapılan en mükemmel ifadesidir. Bu sebeple rükû ve secde namazın özüdür. Nitekim Kur'ân, namazdan, kendilerinde ibadetin tamamının şekillendiği bu rükûnleri zikrederek bahseder⁵³.

Tekbirle Allah'ın huzurunda rükû ederek eğilmekle musallî, kıyâmdan daha ileri bir tazîm ifadesiyle Mevlâsına tazîm, saygı, tevâzu, teslimiyet ve kulluğunu gösterirken, aynı zamanda O'nu hamd ile tesbih ederek diliyle ve kalbiyle de bu tazîm vaziyetini tasdik ve ikrâr etmiş olur. Allah'ın, kendisine hamdeden bütün mevcudâtın hamdini işittiğine olan inancını "Semi'allâhu limen hamideh" ifadesiyle tadik ederek, doğrulunca "Rabbimiz hamd sana mahsustur" diyerek hamd eder⁵⁴.

⁵¹ Krş. Turabî, Namaz, s.86-87; Yıldız, Namaz, s. 109.

⁵² Krş. Büyük, Namaz, s.21.

⁵³ Bk. Kur'ân, el-Bakara,43; Âlu İmrân,43; el-Mâide, 55; et-Tevbe, 112; el-Hacc,77; el-Mürselât,48; el-Felh,29.

⁵⁴ Krş. Turabî, Namaz, s.87; Büyük, Namaz, s.25-26.

Kiyâmla başlayıp tedricen en ileri şekline doğru yükselen tazim duygusunun bedenle ifade edilmişinde rükûdan sonra secde gelir. Secde mutlak bir teslimiyet, saygı ve tazim ifadesi olarak yalnız Allah'a yapılan bir yere kapanma ve alını yere koymadır. Secde vaziyeti; tazim, saygı ve boyun eğişin bedenlen en ileri ifade şeklidir⁵⁵. Kulun Allah'a en yakın olduğu an, secde anıdır. Nitekim Kur'an'da "Secde et ki yaklaşasın"⁵⁶ buyurularak secdenin Allah'a yaklaşma vesilesi olduğuna dikkat çekilmiştir. Öyleyse mü'min, ihlâsı nisbetinde secde ve dolayısıyla namaz sayesinde Allah'a yakınlık kazanır⁵⁷. İbadetlerin temel gayelerinden birisi de zaten budur.

Namazın şekli rükünlerinden dördüncüsü ku'üd, ya da ka'dedir. Namaz kılan mü'min, burada da Rabbinin huzurunda aldığı tazim vaziyetini devam ettirir. Kiyâm, rükû ve secde halinden sonra ulaştığı teşehhüdde kul, arada hiçbir vasıta bulunmaksızın Rabbiyle sohbet etmektedir. Hz. Peygamber'in mirâcda Allah ile gerçekleştirdiği sohbet ve selamlaşma, namazın teşehhüd aşamasında kul ile Allah arasında vuku bulmaktadır. Zira burada okunan " et-Tahiyyât" duâsı, mirâcda Hz. Peygamberle Allah arasında geçen konuşmanın bir bölümüdür. Bu bakımdan namaz bir nevi mirâcdır; kulun Mevlâsı ile yüzyüze gelip söyleşmesidir⁵⁸.

Namaz kılan kişi, namazın bu rükünlerini ve bu esnada okunan sözlü ifadeleri, manalarını te'kid ve kalbdeki tesirini artırmak için tekrarlar. Onun namazı, bu rükünleri sırf bedenlen yapılan hareketler olmaktan ileri geçip, burada bahsedilen manaları hisséderek ve düşünerek şuurlu bir şekilde kılındığı nisbette değer ve mana kazanır. Onun namazla hedeflenen dinî, ferdî, ictimai ve ahlâkî gayelere ulaşması da buna bağlıdır.

Sonuç olarak şuurlu bir şekilde edâedilen namaz, fiilî ve sözlü rükünleri ile kulla Allah arasında kurulan ve günde beş kez tekrar edilen bir diyalogdur. Namaz sinesinde birçok ibadet ve zikri toplayan

⁵⁵ Bk. ed-Dehlevî, Huccetullâhî'l-Bâliğa, II, s.5; Turabî, Namaz, s.88; Büyük, Namaz, s.26.

⁵⁶ Kur'an, el-Alak, 19.

⁵⁷ Bk. el-Mekkî, Kütü'l-Kulûb, II, s.199; Büyük, Namaz, s.26; Yıldız, Namaz, s.116.

⁵⁸ Bk. Yıldız, Namaz, s.124; Büyük, Namaz, s.28.

bir ibadetler manzumesidir; insanın aklı, kalbi, dili, bedeni ve tüm varlığıyla iştirak edip yaşayabileceği bir ibadettir. O, dindarın kalbindeki tevhid inancı ve Allah'a teslimiyet ve tazim duygusunun azalardaki tezahürü olduğu gibi, aynı zamanda inanı besleyip takviye eden en temel ibadettir. Bu itibarla İslâm'da namaz ibadeti günlük hayatta farzlarla sınırlandırılmayarak, çeşitli vesilelerle kılınması istenen nafilelerle mümkün olduğunca çok namaz kılınmasının sağlanması hedeflenmiştir. O, oruç gibi sağlıklı olma, hac ve zekât gibi zengin olma şartı aranmaksızın herkesin yerine getirebileceği; toplumun tamamını kucaklayan bir ibadet biçimidir. Ondan asla vazgeçilemez. Bunun için İslâm dini, birtakım kolaylıklar sağlayarak, olumsuz şartlarda ⁵⁹ bile farz namazların kılınmasını istemiştir.

⁵⁹ Bu olumsuz şartlar; yolculuk, yaşlılık, savaş hali, abdest ve gusül için suyun bulunmayışı ve hastalık gibi durumlardır ki, bunların hiçbiri namazı terketmeyi gerektirmez. Ama her biri için namazı kısaltma, abdest yerine teyemmüm, ayakta kılamayanlar için dayanarak, oturarak ya da imâ ile kılmak gibi pratik çözüm yolları gösterilmiştir.